

theoreticus van het ‘laatkapitalisme’, maar in werkelijkheid een radicaal politicus (van een bijzonder type) uit het laatsocialisme die ook na de val van het socialisme – onder postsocialistische voorwaarden, zo men wil – er niet *kon* toe komen om paradigmatische verschuivingen door te voeren. Stutje heeft een werk geschreven dat internationale staatsveiligheidsdiensten (die zich in het algemeen steeds vergissen in de identificatie van waar de revolutie kan komen) onmogelijk konden afleveren daar zij geen kennis hadden van het bronnenmateriaal waarop Stutje kon steunen. Toch heeft Stutje een volkomen ongevaarlijk boek – over een ‘rebel’! – geschreven, overigens verschenen bij een uitgever die bekend staat voor zijn autoritaire sympathieën, in samenwerking met een instituut van een politieke stroming (de sociaal-democratie) die Mandel zijn leven lang heeft bestreden.

De Mandel-biografie past, als gesteld, volledig binnen een door en door beproefd en geaccepteerd genre (de ‘familialistische roman’), maar voor één keer gaat het in het Nederlandstalig gebied niet over priesters of slachtoffers van priesters, of over (Vlaams-nationalistische) nazicollaborateurs of over oud-stalinisten enz., maar over een culturele bastaard, een revolutionair zonder natie, wars van een obsessie met culturele verschillen en identiteit (behalve de identiteit van het revolutionair programma), afkerig van particulariteiten die niet universeel kunnen gemaakt worden, kortom een internationalist (ook al bleef dit internationalisme steunen op een leninistische imperialisme-lectuur) en bijgevolg een uitgesproken zowel niet- als antistalinist. Het werk van Jan

Willem Stutje vermeldt overigens heel wat bijzonder interessante pistes voor een niet-stalinistische geschiedschrijving die men in het oeuvre van Ernest Mandel kan vinden. Ik verwijs slechts naar het hoofdstuk ‘Geschiedenis en de Tweede Wereldoorlog’ (p. 269-276) dat handelt over Mandels lectuur van de holocaust maar vooral over zijn ongemeen afwijkende *The Meaning of the Second World War* (1986) dat vooral onder Belgische historici (die onder invloed blijven van burgerlijke democratische of stalinistische voorstellingen van de Tweede Wereldoorlog) tot vandaag volledig genegeerd wordt. De nuttige bladzijden die Stutje wijdt aan Mandel als een bijzonder begaafd historicus van de Tweede Wereldoorlog kunnen hier misschien een beetje verandering in brengen, hoewel we geen illusies hebben.

Alain Meynen

III. Première Guerre mondiale / Eerste Wereldoorlog

FRANKY BOSTYN E.A.

«Passchendaele 1917.»

Het verhaal van de doden en Tyne Cot Cemetery»

Roeselare, Roularta, 2007, 342 p.

PETER BARTON

«Passendale. Slagveld van Wereldoorlog I»

Tielt, Lannoo, 2007, 468 p.

KOEN KOCH

«De Derde Slag bij Ieper 1917»

Antwerpen, Manteau, 2007, 285 p.

Over de Derde Slag bij Ieper (31 juli-10 november 1917), ook bekend onder de naam van zijn laatste fase “Slag bij Passendale” werden al hele bibliotheken volgeschreven. Steeds opnieuw proberen historici, militaire analisten en andere ge-

passioneerden deze veldslag te bevatten, die met zijn bijna half miljoen slachtoffers (doden, gewonden en vermisten) tot een van de verschrikkelijkste van de Eerste Wereldoorlog én van de wereldgeschiedenis wordt gerekend, maar waarvan ook het militaire belang nog steeds wordt gecontesteerd. “Passchendaele”, de manier waarop deze veldslag werd gevoerd en geleid, en haar gevolgen, bevindt zich vrij centraal in het historisch debat dat al jaren in het Britse Gemenebest woedt tussen diverse (militaire) historici van de Eerste Wereldoorlog³.

Een eerste groep historici, met als protagonisten de Australiërs Robin Prior en Trevor Wilson en de Canadees Tim Travers vellen een ongenadig oordeel over de Derde Slag bij Ieper en de toenmalige Britse opperbevelhebber Douglas Haig. Voor hen was de veldslag over de hele lijn – menselijk, militair en politiek – een mislukking. Hun revisionistische tegenstrevers, waarvan betekenisvol velen niet alleen tot het academische maar ook tot het militaire establishment behoren en waarvan Richard Holmes en Gary Sheffield zowat de belangrijkste woordvoerders zijn, zijn daarentegen de mening toegedaan dat de zo verguisde opperbevelhebber het helemaal niet zo slecht heeft gedaan. En als een van zijn besluiten op een tragedie uitliep, dan had de opperbevelhebber echt geen andere optie gehad. Voor hen was de Derde Slag bij Ieper helemaal niet zinloos, al was het maar omwille van de Duitse materiële verliezen, en omdat de Britse legers en haar leiders door “Ieper 3” genoeg ervaring hadden opgedaan, genoeg hadden

geleerd om een jaar later de troepen van de *Kaiser* de genadeslag te kunnen toebrengen (waarbij men de Franse en Amerikaanse inbreng in het Eindoffensief wel eens durft te minimaliseren). Deze theorie krijgt de naam “*learning curve*”, hoewel hier voorbijgegaan wordt aan het feit dat bij de Derde Slag bij Ieper voor een deel dezelfde fouten werden begaan als bij de Slag aan de Somme een jaar eerder en er dus bezwaarlijk van een “*learning curve*” kan worden gesproken. In elk geval, hedendaagse publicaties over de Derde Slag bij Ieper moeten eveneens tegen het licht van dit historische debat worden gelezen.

Passchendaele 1917. Het verhaal van de doden en Tyne Cot Cemetery is het werk van conservator Franky Bostyn samen met enkele medewerkers en vrijwilligers van het Memorial Museum Passchendaele 1917 in Zonnebeke. Het verscheen eveneens in het Engels onder de titel *Passchendaele 1917. The Story of the Fallen and Tyne Cot Cemetery* (Pen & Sword, 2007). Het boek, in oblong-formaat, valt uiteen in twee onderscheiden delen, getiteld “De doden van 1917” en “*Tyne Cot Cemetery*”.

In dat eerste deel schetst elk hoofdstuk een fase van de slag, eerst algemeen, dan vanuit het standpunt van één of twee welbepaalde divisies om te eindigen met het persoonlijk verhaal van iemand die tijdens deze fase om het leven kwam. Het boek tracht dus een blik van bovenaf te verzoenen met het verhaal van onderaf beschouwd. Individuele lotgevallen en citaten uit egodocumenten illustreren de militair-historische beschrijvingen.

³ Zie hierover ANTOINE PROST & JAY WINTER, *Penser la Grande Guerre. Un essai d'historiographie*, Parijs, 2004, p. 104-107.

Lovenswaardig en best ook lezenswaardig, al zijn de persoonlijke verhalen en zeker de citaten net té kort om pakkend te zijn. Bovendien werd geopteerd voor een heel strakke vorm van militaire geschiedenis. Voor wie niet weet hoe het Britse leger van 1914-1918 is samengesteld of wat een divisie of bataljon precies is, zal dit boek vrij ontoegankelijk blijven. Die keuze voor een louter militaire geschiedenis wordt ook aangetoond door de eerste (echte) zin van het boek : “Het fundamenteel probleem van de Eerste Wereldoorlog was het vastgelopen front en de onmogelijke doorbraak”, wat natuurlijk wars van enige, al dan niet secundaire, politieke en/of economische vraagstelling de geschiedenis van de Eerste Wereldoorlog verenigt tot louter de militaire gebeurtenissen op het slagveld.

Symptomatisch voor de militair-historische aanpak is ook de epiloog van het eerste deel dat de Derde Slag bij Ieper op de eerste plaats een mislukking noemt omdat de beoogde militaire doelen niet werden bereikt. Pas op de tweede plaats noemt men “het menselijk vlak”, terwijl het gaat om maar liefst 245.000 Britse, 215.000 Duitse en allicht enkele duizenden Franse slachtoffers (dood, gewond en vermist). Op p. 200 wordt de stelling geopperd dat door de “*Materialschlacht*” die “Passendale” ook was, de geallieerden uiteindelijk hier de oorlog wonnen : “De grote hoeveelheden materiaal en munitie die hier verloren gingen, konden door de Duitse industrie nooit meer aangeleverd worden. Aan Britse zijde eindigde Passendale eveneens in een materiaalslag, maar zij hadden

nog kolonies en in 1917 verschenen ook de Amerikanen op het oorlogstoneel”. Dat is enigszins een boude stelling dat niet alleen voorbijgaat aan wat volgens mij de essentie is: tot welk punt is het verspillen van mensenlevens militair en politiek te verantwoorden ? Immers, ook op militair vlak en volgens het criterium van een uitputtingsoorlog is de Derde Slag bij Ieper een falen : de verliezen waren groter bij de aanvallende Britten dan bij de verdedigende Duitsers, daar zijn alle auteurs het over eens.

Af en toe is er een gebrek aan nuance, of maakt men al te eenvoudige gevolgtrekkingen. Zo lezen we op p. 170 : “Het offensief van 6 november was over de hele lijn een denderend succes. Veel terrein was er niet gewonnen, maar alle vooropgezette doelen waren bereikt en geconsolideerd”. Daarbij wordt er voorbij gegaan aan het simpele feit dat de doelen die de Britse legerleiding voor 6 november 1917 had vooropgezet wel eens bewust heel erg beperkt werden gehouden : zij bevonden zich op net geen kilometer van de *jump off-line*, op een plaats die men volgens de oorspronkelijke plannen in de eerste dagen van het offensief, dus begin augustus, had moeten bereiken ! Het lijkt wel alsof Douglas Haig zelf hier aan het schrijven was. Letterlijk zelfs, want in diens dagboek lezen we op 6 november 1917 : “*The operations were completely succesfull.... Today was a very important success*”⁴. Een kritische evaluatie van Haigs plan ontbreekt overigens bijna volledig, net als van de politieke besluitvorming die daarbij gepaard ging, nochtans twee zaken die

⁴ DOUGLAS HAIG, *War diaries and letters 1914-1918*, Edited by Gary Sheffield & John Bourne. London, 2005, p. 339

centraal staan in het voortdurende historische debat over de Derde Slag bij Ieper.

Het is ook jammer dat men de gelegenheid niet te baat heeft genomen om enkele nauwelijks bestudeerde, maar toch niet onbelangrijke aspecten van de Derde Slag bij Ieper onder de loep te nemen, zoals de nauwelijks bekende Franse deelname. Het Franse *1ère Armée* nam met 6 divisies (90.000 man) deel aan de slag en was hierbij opvallend succesvoller dan de Britse divisies, maar geen woord wordt aan hen gewijd. Ook de logistiek, immer het zwakke broertje van de militaire geschiedenis, komt nauwelijks aan bod, net zoals de gevolgen voor de plaatselijke bevolking achter het front. Niet alleen ontbreekt nagenoeg elk Duits perspectief op het militaire gebeuren, onder de twintig persoonlijke verhalen doorheen het boek bevindt zich geen enkele Duitser. Zelfs de fenomenale uitbouw van de Duitse verdedigingslijnen in Vlaanderen, waarvan Franky Bostyn ontegensprekelijk een van de grote specialisten is, komt onvoldoende aan bod. De Derde Slag bij Ieper wordt dus niet alleen op de traditionele wijze van de "*histoire de batailles*", maar ook louter vanuit het Britse perspectief beschouwd. Dat blijkt ook uit de bronnenverwijzing en bibliografie : een beperkt aantal regimentsgeschiedenissen, de officiële geschiedenissen van Britten en Canadezen, "*service records*" van individuen voor wat betreft de persoonlijke verhalen en een beperkt aantal "*war diaries*" (officiële verslagen van eenheden, te velde opgemaakt) voor wat betreft Australische eenheden tijdens "*1st Passchendaele*" en Canadese tijdens "*2nd Passchendaele*". Het aantal geconsulteerde Duitse publicaties is echter op een hand te tellen.

De keuze voor een puur Brits perspectief maakt het verdedigbaar en zelfs logisch om de officiële Britse naamgeving van de verschillende fases van de veldslag aan te houden (Slag om Pilkem, Slag om de Meenseweg, ...) zoals de auteurs effectief doen. Alleen had men dan even consequent de al even officiële en historisch aanvaarde aanduiding "Derde Slag bij Ieper" moeten gebruiken, in plaats van alleen maar "Slag om Passendale", die officieel alleen geldt voor de laatste twee fasen van de acht fasen tellende veldslag. Het vermijden van de naam "Ieper" is overigens opvallend doorheen heel het boek, en gaat soms tot in het absurde. Zo wordt in het tweede deel, dat over *Tyne Cot Cemetery* handelt, het patriarchaal kruis uit het wapenschild van Ieper onder de koepels van de paviljoenen van de begraafplaats niet vermeld, noch de theorie dat de boogvormige "muur der vermisten" ook symbool kan staan voor de Ieperboog. De auteurs kunnen helaas niet vrijgepleit worden van een zekere vooringenomenheid, bijvoorbeeld wanneer zij een nota bene gratis vredesconcert in 2002 een commercieel karakter toedichten of de alom geprezen dichtbundel van Tom Lanoye "Niemand's Land" uit 2002 "een omstreden dichtbundel" noemen, blijkbaar louter omwille van het pacifistisch karakter. Echter : enkel plechtigheden met een uitgesproken militaire karakter als aanvaardbaar beschouwen, lijkt mij een even subjectief standpunt.

Dat tweede deel over *Tyne Cot Cemetery*, de grootste Britse militaire begraafplaats ter wereld, is overigens wel evenwichtiger dan het eerste boekdeel. Het brengt, deels gebaseerd op origineel onderzoek in het archief van de *Commonwealth War Graves Commission*, tal van nieuwe

gegevens, onder meer in verband met de *exhumation units* die onmiddellijk na de oorlog de grimmige taak hadden de doden te ontgraven en herbegraven. Daardoor overstijgt dit deel van het boek het lokale belang, terwijl het toch ook een minutieuze en uiterst gedetailleerde beschrijving van *Tyne Cot Cemetery* biedt. Het had makkelijk een apart boek kunnen vormen en misschien was dat ook een betere optie geweest.

Immers, *Passchendaele 1917. Het verhaal van de doden en Tyne Cot Cemetery* ontgoochelt vooral vanuit het besef dat *Memorial Museum Passchendaele 1917* allicht de kennis in huis heeft om het ultieme boek over de Derde Slag bij Ieper te schrijven, een boek dat de historische kritiek niet schuwt en durft af te wijken van het officiële Britse militaire discours. Dat is nu niet het geval en de meerwaarde van het boek ligt vooral in de vele details over *Tyne Cot Cemetery*. Uit praktisch oogpunt is het te betreuren dat men zich beperkt heeft tot eindnoten. Een bibliografie en index ontbreken (vooral dat laatste zou handig zijn).

Met *Passendale. Slagveld van Wereldoorlog I* breidt de Britse televisiemaker, militair historicus en amateur-archeoloog Peter Barton een vervolg aan zijn eerdere publicaties *De Slagvelden van Wereldoorlog I* en *De Somme. Slagveld van Wereldoorlog I* waarin telkens panoramische foto's centraal staan. Met het hiervoor besproken boek heeft *Passendale* het formaat en de titel gemeen én ten dele het beperkte perspectief. Ook hier komt wat elders op het front gebeurt, de politieke besluitvorming die met het offensief gepaard gaat,

en de strategische en tactische discussies binnen het hoofdkwartier nauwelijks aan bod, met uitzondering van de inleiding en het slothoofdstuk. Een duidelijke vraagstelling ontbreekt, maar de auteur maakt wel van meet af aan duidelijk dat hij een traditioneel Brits – en soms zwaarwichtig – discours hanteert. Zo schrijft hij in zijn inleiding: “De Salient is daarom een landschap dat is ondergedompeld in herinnering en betekenis; twee eenvoudige woorden, maar doordrenkt met zo'n diep en blijkbaar eeuwig historisch en symbolisch gewicht, dat dit kleine deel van West-Vlaanderen terecht beschouwd kan worden als een integraal deel van de entiteit die ooit bekendstond als het Britse Imperium, en daardoor ook van de sterk verschillende landen die vandaag samen het Gemeenbest vormen. Tegelijkertijd worden, door middel van brieven, memoires en recenter vastgelegde getuigenissen, het uithoudingsvermogen, de humor, de moed en het ultieme verlies van hen die in de heksenketel van Passendale hebben gediend van de ene generatie aan de andere doorgegeven”.

Ook Peter Barton huldigt, zij het minder expliciet, de these dat het kwam door de *Materialschlacht* die de Derde Slag bij Ieper was dat men de Duitsers een jaar later op de knieën kreeg. Vrij typisch is dat in slechts enkele zinnen wordt vermeld dat de grote frontboog die werd gerealiseerd door het offensief uiteindelijk onverdedigbaar bleek, en dat de Britten bij het Duitse voorjaarsoffensief van april 1918 de Salient uiteindelijk inkrompen tot een lijn die nog veel dichterbij de stad lag dan de oorspronkelijke *jump off-line* van 31 juli 1917.

Peter Barton schreef een werk dat vertrekt van op het terrein. Vanuit zijn interesse voor de ondergrondse oorlogvoering schenkt hij uitermate veel aandacht aan dit aspect, en bij uitbreiding aan infrastructuur in het algemeen. Misschien wel te veel? We kunnen ons immers vragen stellen bij het belang van de ondergrondse oorlogvoering: spectaculair is het zeker, maar het militair belang is toch te relativiseren. De auteur biedt de lezer zeer veel details, soms wordt het bijna technisch, waardoor vooral de reeds geavanceerde kenner van de Derde Slag bij Ieper zal bekoord worden. De Duitse verdedigingswerken die zo'n belangrijke rol hebben gespeeld, komen vrij goed aan bod, maar dan wel steeds vanuit Britse bronnen, dus vooral vanuit de vraag: hoe werden ze waargenomen? Opnieuw ontbreekt dus eigenlijk de Duitse kant van de zaak. In de overigens uiterst beknopte bibliografie zijn de enige twee 'Duitse' werken Engelse vertalingen van de memoires van Paul von Hindenburg, veldmaarschalk en chef van de General Staf van het leger, en Erich Ludendorff, generaal en tevens von Hindenburgs plaatsvervanger bij de General Staf. Er is geen notenapparaat, wel een handige index en een ruim overzicht van de gebruikte bronnen.

Het boek is doorspekt met zeer veel getuigenissen die het verhaal verlevendigen en vermenschlijken. Daarbij wordt steeds aangegeven wie de getuige is en tot welke eenheid hij behoorde, maar helemaal niet of het citaat afkomstig is uit een dagboek of verslag van tijdens de oorlog, memoires van kort na de oorlog, of uit een interview van decennia later, wat toch essentieel is bij het evalueren van de

waarde van een getuigenis. Vooral voor de Vlaamse lezer is het ronduit storend dat vertalers en uitgever de moeite niet hebben genomen om de plaatsnamen op een correcte manier te vertalen. Zo lezen we onder meer Duinkerken (i.p.v. Duinkerke), Mont Kemmel (Kemmelberg), Furneskanaal (Vaart van Veurne naar Nieuwpoort), Westroosebeke (Westrozebeke), Rousbrugge (Roesbrugge), etc. Het is een euvel dat helaas wel vaker voorkomt wanneer uitgevers beroep doen op vertalers uit Nederland.

De sterkte van dit boek ligt echter in het ronduit schitterend illustratiemateriaal. Ook hier staat het terrein centraal en net als in vorige publicaties van Peter Barton krijgen daarbij de panoramafoto's alle aandacht. Dat zijn reeksen van foto's die door alle oorlogvoerende partijen voor observatiedoeleinden werden aangemaakt, en die ons een panoramisch beeld op het oorlogslandschap bieden. De panorama's nodigen uit de confrontatie aan te gaan met het landschap van nu en dat is precies wat Barton af en toe doet: een gelijkaardige foto vanuit hetzelfde camerastandpunt maken maar dan in het hedendaagse landschap. Het is een confrontatie die werkt. Enig minpunt: deze zeer gedetailleerde panorama's moeten zo breed mogelijk aanschouwd worden en dat is in een boek gewoon onmogelijk, zelfs met dit oblong-formaat. De panorama's worden onder meer aangevuld met fascinerende luchtfoto's en heldere kaartjes en schema's. Daarbij heeft de auteur getracht om onbekende of minder bekende illustraties te selecteren. Uit de uitgebreide fotoverantwoording blijkt bovendien dat een vrij groot aantal afkomstig is uit archieven in Stuttgart en

München, dus toch enigszins een Duitse kant van het verhaal, hoewel zich dat niet weerspiegelt in de tekst.

Alles bij elkaar en ondanks de schitterende afbeeldingen komt *Passendale. Slagveld van Wereldoorlog I* onevenwichtig over: van alles komt aan bod, maar door elkaar. Er is een gemis aan structuur, wat mijns inziens onder meer te verklaren is door het gebrek aan duidelijke vraagstelling.

Koen Koch, universitair hoofddocent Politicologie aan de Universiteit Leiden en hoogleraar Internationale Betrekkingen aan de Rijksuniversiteit Groningen, legt al jaren een bijzondere belangstelling aan de dag voor de Eerste Wereldoorlog. Eerder publiceerde hij een analyse van de Slag aan de Somme en nu is er dus een vervolg met *De Derde Slag bij Ieper 1917*. Dit boek is qua formaat – in octavo en ‘slechts’ 285 pagina’s – en opzet duidelijk verschillend van de eerste twee besproken werken.

Koen Koch stelt inleidend dat hij een analyse wil maken van de Slag en van de strategische en operationele keuzes die hierbij te pas kwamen. Deze publicatie vertrekt dus vanuit een klare vraagstelling en wil daarop in het zevende hoofdstuk ook een antwoord bieden. In het eerste hoofdstuk maakt de auteur duidelijk waarover het historische debat omtrent “Passchendaele” handelt en langs welke krijtlijnen dat verloopt. Er wordt getracht uit te leggen hoe de beslissingen die aan de top van de militaire en politieke piramide werden genomen uiteindelijk de massa’s aan de basis tot machteloze radertjes maakten in een blinde oorlogs-

machine die met willekeur over leven of dood beschikte. Koch relateert dus de gebeurtenissen in Vlaanderen aan de politieke besluitvorming en aan de gebeurtenissen op andere fronten. Vandaar dat er een zeer lange aanloop is: bijna de helft van het boek gaat over de periode voorafgaand aan de eigenlijke Slag.

Voor zijn analyse gebruikt de auteur een heel beperkt aantal bronnen: stuk voor stuk klassieke studies, aangevuld met een evenzeer beperkt aantal literaire en andere getuigenissen. Dat is een bewuste keuze van de auteur die een perspectief van bovenaf wil aanhouden. In het werk komen de verdedigers van Douglas Haig, waaronder vooral de nieuwste generatie Britse revisionistische militaire historici aan het woord, en wordt hen weerwerk geboden in even eenvoudige als heldere analyses. Hierbij is “eenvoudig” niet negatief bedoeld: Koen Koch maakt duidelijke besluiten aan de hand van een even duidelijke analyse van beslissingen en gebeurtenissen. Het laatste hoofdstuk valt buiten de analyse: dat is een beknopte reisgids voor wie de plaatsen waarover wordt geschreven in levende lijve wil aanschouwen.

Koen Kochs boek is niet echt vernieuwend, maar is wel een goede, beknopte analyse en derhalve een goede inleiding op de Derde Slag bij Ieper. Er is een correct notenapparaat, een bibliografie maar jammer genoeg geen index.

Bij een analyse van de Britse strategie tijdens de Derde Slag bij Ieper zou het afschuiven van verantwoordelijkheden voor elk falen, zowel bij politici als bij

de militairen m.i. centraal moeten staan. Alleen Koen Koch gaat een deelname in het historische debat rond “Ieper Drie” expliciet niet uit de weg. Frank Bostyn en Peter Barton doen alsof zij buiten de historiografie vallen en melden de reeds jaren bestaande querelle over de verantwoordelijkheden niet. Uit hun werken blijkt echter dat zij opteren voor de revisionistische kijk

Daarnaast zijn er toch gelijkenissen tussen deze drie erg verschillende publicaties. In alle drie mis ik voor een deel dezelfde elementen zoals het Franse aandeel in de Derde Slag bij Ieper (enkel Koen Koch raakt dit kort aan), het Duitse perspectief, de gevolgen voor de burgerbevolking, de functie van het achtergebied ... . Alle auteurs beschouwen de Slag uit Brits perspectief : dat is begrijpelijk maar ook enigszins spijtig. Het is een boutade dat de geschiedenis wordt geschreven door de overwinnaars, maar het klopt hier wel. Zoals in het gros van de Britse militaire historiek, lijkt het hier opnieuw of de Britten vochten met niemand tegenover hen, niemand links van hen, en in een “leeg” gebied waar niemand woonde. Het blijft dus wachten op het eerste boek dat de Derde Slag bij Ieper vanuit een multi- en internationale hoek aanschouwt. Wel krijgen we veel nieuwe details in de boeken van Frank Bostyn en Peter Barton, en een goed overzicht en uitstekende analyse bij Koch, maar echt nieuwe inzichten ontbreken.

Dominiek Dendooven

JEFF LIPKES
«Rehearsals. The German Army in Belgium,
August 1914»
Leuven, Leuven University Press, 2007, 832 p.

De zogeheten “Duitse Gruwelen” van 1914 – de moord op zesduizend burgers door het invallende Duitse leger in België en Noord-Frankrijk – vormen een rijk onderwerp voor historici van twintigste-eeuws geweld. Ze werden memorabel bestudeerd door John Horne en Alan Kramer in hun zeshonderd bladzijden tellende studie uit 2001. Jeff Lipkes, specialist van John Stuart Mill, trekt voor zijn studie van (min of meer) hetzelfde onderwerp nóg meer bladzijden uit. Lipkes’ boek stelt een paar terechte vragen en biedt wat nuttig bronnenmateriaal, maar is al bij al een ongestructureerd, onscherp, in het geheel niet in de hand gehouden boek geworden, dat terzijde lijkt te staan van de bestaande historiografie, en er ook weinig aan bijdraagt.

Het gros van het boek – vijf hoofdstukken, zevenhonderd bladzijden – is gewijd aan een beschrijving van de massamoorden. Het is gebaseerd op de uitstekende rapporten die de Belgische onderzoekscommissie in de jaren twintig uitgaf (en die, dit terzijde, aan een heruitgave toe zijn), alsook op regionale en locale uitgegeven studies en op selectief bronnenmateriaal. Het bronnenmateriaal lijkt niet systematisch te zijn gebruikt : zo benut het boek wel parochierapporten over het Leuvense, maar niet over de andere getroffen regio’s. De getuigenissen uit de archieven van de onderzoekscommissie zijn slordig aangeduid : datum van getuigenis noch identiteit van de getuige staan aangegeven. De referenties naar het archief van het